

Poroszné Komenda Marietta

A JELNYELV TÖRTÉNETÉNEK FŐBB ÁLLOMÁSAI

Noha máig nem tisztázott, hogyan alakult ki az emberi fajnál a nyelvi képesség, annyi bizonyos, hogy létrejött biológiai-anatómiai adottságokhoz kötött: az agyi struktúrák fejlettsége, illetve a torok anatómiai felépítése nélkülözhetetlen szerepet játszott a beszédfejlődésben. Azt is tudjuk, hogy a törzsfjlődés során az ember már jóval a beszéd megjelenése előtt használt kézjeleket, gesztusokat. Mario Pei nyelvész (1966) szerint a gesztusok nyelve legalább egymillió évvel előzte meg az orális, beszélt nyelvet (Hewes, 1978). Mielőtt az ember beszédre képessé vált volna, jelelte akarátát, vagy azt a környezetet, amelyben élt. (Ennek ékes bizonyítékai a barlangrajzok.) Több jel arra mutat, hogy a siketek kommunikációja egyidős az emberré válással, ám bár a saját, önálló nyelvtannal bíró jelnyelvek vélhetően a történelem során jóval később, a siketek közösséggé formálódása idején alakulhattak ki. A siketek közti jelnyelvhasználatot a biológiai szükséglet, a nyelvi képesség és a kommunikáció iránti szükséglet hívta életre, éppen úgy, ahogy a hallók használták a beszélt nyelvet.

Nézzük meg, mit mondanak a források a jelnyelv történetéről:

Az ókorban a mediterrán országok kereskedelmében megszokott volt, hogy az egymás nyelvét nem beszélő kereskedők a kikötőkben ujj-jeleket használtak segédnyelvként. A görög történetűdős Hérodotosz (kb. Kr.e. 484 - 424) a görög-perzsa háborúról szóló munkájában említést tesz olyan egyiptomi érmékről, amelyek egyik oldalán ujj-jelekkel, másik oldalán római számokkal tüntették fel a számértéket.

Az ókori görög filozófus, Platón (Kr.e. 427 - 347) a jelek útján történő kommunikációt és a pantomimika ismeretét a polgári erények közé sorolta (Vasák, 1996). Telesztészről, a görög színészről pedig úgy tartották, hogy nagyszerű pantomimművész volt, jóllehet, a színjátékokban sűrűn alkalmazott kézjelek és gesztusok ekkor még nem álltak össze komplett jelrendszerré.

A rómaiak szintén pantomimokban és színjátékokban alkalmazták fejlett jelnyelvet, illetve ujjbetűzést. (Rómában Kr.u. 160-ban 600 ember élt a pantomim mesterségből.)

A római cirkuszban is használtak kézjeleket: a legyőzött úgy könyörgött kegyelemért, hogy felemelte mutatóujját; ha a nép a hüvelykujját mutatta válaszul, az halált, ha pedig két ujját mutatta fel, kegyelmet jelentett.

Az ókori források több helyen is említik a fogyatékossgal élő embereket, de mindennapi életükről keveset tudunk. A zsidó-keresztény kultúra hatására bontakozott ki és valósult meg a fogyatékos emberrel kapcsolatos egyéni és közösségi gondolkodás eszméje. A zsidó törvényeket tartalmazó könyv, a Tóra előírja, hogy fogyatékossga miatt ne érjen senkit hátrányos megkülönböztetés: „Ne átkozd a némát, és ne tégy

akadályt a vak útjába, hanem féld Istenedet.” (Leviták könyve 19,14).¹ Ismerték és számukra teljesen elfogadható volt a siket emberek egymás közötti kommunikációja, ám ez még nem jelentette a siket emberek teljes egyenjogúságát. Változatlanul a beszédet tartották egyedül elfogadhatónak mind az egyházi, mind pedig a hivatali ügyek intézése során, így siket személy nem tölthetett be vezető pozíciót.

Kevés írott forrásunk van a hallássérült emberek középkori történetére vonatkozóan. Annyi bizonyos, hogy a középkori Európában a keresztény egyház nem rekesztette ki a siketeket; a róluk való gondoskodást erkölcsi kötelességnek tekintették. A városiasodás hatására az alsóbb osztálybeliek munkakeresés céljából vidékről a városba költöztek, így közelebb kerültek egymáshoz a siket emberek is, kommunikációs lehetőségük bővülni kezdett. Sokáig úgy tartották, hogy a siketek nem képesek tanulni és fejlődni, ezért hosszú ideig semmi sem történt oktatásuk terén. Az első jelek ennek a szisztematikus megváltoztatására a XVI. században kezdtek láthatóvá válni. Cardanus (1501-1576) olasz filozófus volt az első, aki az addig általános felfogással szembe szállva állította, hogy a siketeket meg lehet tanítani írni és olvasni, megértik a leírt szöveget, s megjegyzik azokat a tárgyakat vagy képeket, amelyeket mutatnak nekik (Vasák, 1996).

A XVI-XVII. században a siketek fejlesztésére vonatkozó első törekvések a nemesek körében történtek meg. (A nemesi családokban gyakran kötöttek egymással házasságot, ahol sok esetben a belterjesség következtében öröklődő siketség alakult ki.) Hatással volt rájuk Juan Fernandez de Navarrete (1526-1579) élete, aki II. Fülöp spanyol király udvari festője volt. Navarrete hallóként született egy gazdag családban, ám 3 évesen egy betegség következtében elvesztette hallását, illetve beszédképességét; emiatt kapta később az El Mudo (A néma) nevet. A kortársak visszaemlékezései szerint Navarrete jelekkel és mimikával kommunikált (Pallas Nagy Lexikona, 1897). Ugyanebben az időszakban a szintén spanyol Pedro de Ponce (1520-1584) bencés szerzetes kezdte meg elsőként intézményesített formában a siketek oktatását: beszélni és írni tanította őket. A siket közösség lassú kialakulásával megindulhatott a jelnyelv fejlődése; megjelentek az első, siketek kommunikációjáról, oktatásáról, a jelnyelvről szóló tanulmányok (R. Carrew - Cornwalli tanulmány, 1580; J. Bullwer: Chirológia - A kéz természetes nyelve, 1644; továbbá a Philocophus, avagy a siket és néma emberek tanítása, 1652).

A következő évszázadban, a felvilágosodás korában sok újítással találkozunk. Nagy Britanniában megalakult az első siket iskola 1760-ban, amelyet Thomas Braidwood alapított Edinburgh-ban. Braidwood oktatási módszere a beszéd, a szájról olvasás és a jelelés kombinációja volt. Ezalatt Párizs-

¹ <https://adoc.pub/a-taigetosztol-az-eselyegyenlsegig-kalman-zsofia-knczei-gyrg.html> (2.1. 1.1.1. A régi zsidó társadalom, p.4.; Utolsó letöltés: 2022. április 28.)

ban - Braidwooddal szemben - más módszereket alkalmazott a lelkész Charles-Michel de l'Épée (1712-1789), akinek a siketoktatásról semmilyen előzetes ismerete nem volt. Az 1760-as években elkezdett vallási alapismereteket átadni két siket nővérnek. Mivel l'Épée nem tudott sem szóban, sem írásban kommunikálni a nővérekkel, ezért kénytelen volt megtanulni a jelnyelvüket. A lelkész idővel felfigyelt Párizs egyre gyarapódó siket közösségének gyermekeire, és hamarosan elegendő tanítványa lett ahhoz, hogy - tandíjmentes - iskolát alapíthasson számukra. Kidolgozott egy olyan rendszert (ujj-ábécét), amely az élő francia jelnyelven alapult. A párizsi iskola nyomán II. József császár hasonló módszertannal működő intézményeket hozott létre Lipcsében és Berlinben (1778), majd Bécsben (1779). Néhány évtizeddel később az Egyesült Államokban is megalakult az intézmény, melyből később a világ legnívósabb, siketeket oktató központja, a Gallaudet Egyetem lett. A jelnyelvvvel oktató külföldi iskolák olyan aktív művészi, kreatív személyeket képeztek ki, akik közül sokan matematikusok, kémikusok, írók, költők, festők, szobrászok katonák, tengerészek, de főképp siketeket oktató tanárok lettek.

Mindezek tükrében most lássuk, hogyan alakult akkortájt a siketoktatás Magyarországon.

Az első, hazai siket intézet megalapítása Cházár András (1745-1816) nevéhez fűződik, aki Gömör és több más vármegye táblabírája volt. Felesége halála után, 1779-ben Cházár Bécsbe utazott a siketek oktatásának tanulmányozása céljából, megismerkedett az ott működő siket intézet mechanizmusaival, majd a szerzett tapasztalatok alapján tervezetet nyújtott be Gömör megye ülésén a pesti egyetemhez egy siket intézet felállítása érdekében. A bécsi iskola módszerein és eredményein fellelkesülve Cházár támogatók pártolását kereste és adományokat gyűjtött, így 1802. augusztus 15-én megnyílhata a ma is működő Váci Siketnéma Intézete. Első igazgatója a bécsi siket intézetben tanító Stommer János volt, ám a magyar nyelv nehézségei miatt hamarosan lemondott; helyébe Simon Antal intézetvezető lépett. Kezdetben az intézményben l'Épée módszerét követve oktattak, majd később, 1873-ban Fekete Károly igazgatása alatt a német, azaz az orális módszert alkalmazták a tanítás során. Nem sokkal később, 1878-ban nyílt meg – a mai Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola helyén – Fochs Antalnak köszönhetően az Izraelita Siketnéma Országos Intézete. (Fochs Antal 1873. március 1-jén keltezett végrendeletében vagyonának tetemes részét egy izraelita siket intézet alapítására hagyta.) Az intézmény igazgatója Grünberger Lipót volt. Az iskola tanárai, akik a jelnyelven jártasak voltak, egy újabb módszert, a hangos beszéd tanítását is bevezették, hogy a siket személyek beszédfejlődése minél eredményesebb legyen.

A reformkorban általánosan nagyobb figyelem irányult a fogyatékosokkal élők felé: a kormányzervek számára a népességi adatok pontosítása egyre sürgetőbbé vált, pl. adózási, hadászati és közbiztonsági szempontból. Népszámlálások, lakosság-összeírások kezdődtek a Helytartótanács utasítására; ebből az időszakból tehát pontos adatok is vannak a magyarországi siketek létszámáról. (Az adatokat vallás, életvitel, magaviselet és munkahely aspektusából vizsgálták.) 1848 márciusában megváltoztak a viszonyok Magyarországon, a Helytartótanács megszűnt, kitört a forradalom és szabadság-

harc, amelynek eseményeiben siket emberek is részt vettek, könnyített szolgálatosként. A dualizmus korában a jelnyelv egyre inkább fejlődésnek indult az oktatás területén. (Magyarországon 8 oktatási intézmény létesült 1893 és 1897 között, 1920-ra pedig már 16 iskola várta a siket tanulókat.)

Az első, siketek oktatásával kapcsolatos kongresszust Párizsban rendezték 1878-ban. Az eseményen 27 - oralista szemléletet támogató - tanár volt jelen. Két évvel később, 1880-ban Milánóban került sor a II. kongresszusra. A kongresszus résztvevőinek többsége azt preferálta, hogy a siketek ne jelnyelven, hanem szájról olvasva, a beszédet megtanulva kommunikáljanak. A résztvevők egyöntetű véleménye az volt, hogy a siket embereket integrálni szükséges a halló társadalomba, ehhez az oralista módszert kell preferálni, érvényre juttatni. A kongresszus legfőbb szószólója Alexander Graham Bell volt, aki szerint a siket embereknek meg kell tanulniuk beszélni és szájról olvasni, vagyis le kell mondaniuk a jelnyelvről. Innentől kezdve egyre több ország oktatásában váltak dominánssá az oralista elméletek. (Német mintát követve 1873-tól Magyarországon is inkább az orális módszert alkalmazták.) Ahogyan az sejthető, a siketek körében nemtetszést váltott ki a kongresszusi döntés, amelynek hatására önálló nemzeti szervezeteket kezdtek kialakítani. Így jött létre pl. a Brit Siketnéma Szövetség, ahol a kombinált oktatás lehetővé tette a jelnyelv és a beszédtanítás együttes alkalmazását.

Hazánkban 1880 előtt egyáltalán nem létezett semmilyen szervezett kör. Az első érdekvédő szervezet 1887-ben alakult Egyetértés néven, amelynek első elnöke Endlich József, jegyzője pedig Oros Kálmán volt. Heti rendszerességgel és nagyszámú résztvevővel tartottak összejöveteleket kávéházakban, vendéglőkben.

Egy másik társas kör is létrejött Budapesten 1890-ben, Remény néven, de mivel nem volt alapszabálya, így nem is hagyták jóvá működését, ezért a tagok nagyrésze beépült az Egyetértésbe. 1895-1898 között, három évig működött az ún. Siketnéma Egyesülete, 1897-ben pedig Budapesten létrejött a Magyar Siketnéma Kör. Ugyanebben az évben megalakult a Siketnéma Ifjak Társas Köre, amelynek tagjai a váci intézetből kikerült sorstársak voltak. A kör első elnöke Vaszary László, híres siket szobrászművész volt. Több elnökváltáson ment keresztül a szervezet, amely 1901-ben végleg megszűnt. Szintén ekkor indult útjára a siketek első újsága, Siketnéma Közölnye címmel (Vasák, 1997). 1907-ben az Egyetértés siketnéma társaskör Cházár András Országos Siketnéma Otthon néven működött tovább, ugyancsak Endlich József vezetésével.

1912. augusztus 18-20-a között tartották a magyarországi siketnéma első nagygyűlését, amelyen követelték, hogy a jelnyelv mint oktatási eszköz újból térjen vissza az intézményi keretek közé. A gyűlés egyetértett ezzel, melynek érdekében további célokat és feladatokat határoztak meg.

A siket emberek egyre nagyobb mértékű önszerveződése és tiltakozása nem hatott az orális módszer gyors terjedése ellen. Hazánkban az I. világháborúig valamennyi siket tanárt eltávolították az iskolákból, mert úgy gondolták, hogy a siket oktatók jelenléte és jelnyelvhasználata kedvezőtlen hatással van a gyermekekre.

Az I. világháború nyomott hagyott az oktatási intézményeken, mert sok esetben menekülő családoknak adtak helyet, illetve katonai kórházként funkcionáltak.

Néhány évvel később, az 1920-as évek derekán megkezdődött a siketek és a nagyothallók egyesülési és oktatásbeli szétválása. 1925-ben Dr. Török Béla kezdeményezésére, Budapest Székesfőváros 114227. számú határozatával létrejött a nagyothallók fővárosi iskolája, ahol az ország minden részéből fogadtak nagyothalló gyerekeket. A két világháború közötti időszakban kezdte meg működését a Magyar Nagyothallók Országos Egyesülete is.

Az 1930-as években szomorú jelenségek történtek Európában: a náci Németország hozzáállása egyre fenyegetőbbé vált a fogyatékos emberekkel szemben. (Pl. Adolf Hitler Mein Kampf c. művében azt vallotta, hogy a fogyatékos embereket el kell távolítani az erős faj fennmaradása érdekében.)

A náciak olyan törvényeket hoztak hatalomra jutásuk után, amelyek előírták a fizikai vagy mentális fogyatékosokkal élő kényszersterilizációját. Nem kellett sok idő ahhoz, hogy a fogyatékos emberek kiirtására vonatkozó terveik még sötétebbé váljanak. A végső megoldás „főpróbájának” tartott, eredetileg eutanáziaprogramként induló T4-akció - amely a rendelkezéssel született csecsemőket és az életre alkalmatlannak tartott gyermekeket likvidálta - idővel kibővült a fogyatékos-sággal élő felnőttek és idősek megsemmisítésére is. (A diagnosztikus közt szerepelt a gyengeelméjűség, vakság, siketség, epilepszia, alkoholizmus.)

A II. világháború vérvizataros évei most sem kímélték az oktatási intézményeket (pl. a Cházár András Siketnéma Otthon): a katonaság megszállta az iskolákat, így a tanárok és a tanulók visszatértek otthonaikba, vagy elkallódtak.

Az 1945 utáni időszakban államosították az intézeteket, a hallássérült gyerekek ismét tanulhattak. 1950-ben létrejött a Siketnéma Országos Szövetsége, amely a Cházár András Országos Siketnéma Otthon jogutódjaként működött tovább (mai nevén: SINOSZ - Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége).

A magyarországi gyakorlattól eltérően - amelyben a siketek és a nagyothallók egy érdekvédelmi társadalmi szervezetbe tömörülnek - alakultak ki a nemzetközi szervezetek.

1951-ben jött létre a Siketek Világszövetsége (World Federation of the Deaf), amely az ENSZ alapszabályzatára támaszkodva küzd a siket emberek jogainak érvényesüléséért. A nagyothallók vonatkozásában először 1968-ban történt előrelépés: megalakult a Nagyothallók Ifjúsági Szervezete (International Federation of Hard of Hearing Young People), majd 1977-ben megkezdte működését a Nagyothallók Világszövetsége (International Federation of Hard of Hearing) is.

Az 1960-as évektől világszerte egyre nagyobb érdeklődés fordult a jelnyelv és siket kultúra felé. Komoly harc indult a jelnyelv valódi nyelvként történő elfogadásáért: sokan úgy gondolták, hogy a jelnyelv ugyanolyan nyelv, mint a többi, hiszen természetes úton fejlődött, van saját nyelvtana és szókészlete. A nyelvészek megannyi kutatást végeztek, amelynek köszönhetően az oralista szemlélet valamelyest háttérbe került, s végül elismerték a jelelés létjogosultságát. Nagy mérföldkövet jelentett, amikor 1991-ben a Tokióban megtartott Siketek Világkongresszusán megfogalmazásra került, hogy a jelnyelv valódi nyelv, a siketek anyanyelve. Hazánkban 1998-ban született meg az 1998. évi XXVI. törvény, amely a fogyatékos személyek jogait szabályozza és esélyegyenlőségüket biztosítja. Ugyancsak nagy előre lépésnek tekinthető a 2009-

ben elfogadott, a magyar jelnyelv önállóságáról szóló Jelnyelvi Törvény (2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról).

A XX. század második felétől rohamos fejlődésnek indultak az analóg és digitális hallóeszközök, amelyek segítségével viselőjük könnyebben be tudja fogadni a hangos világot, illetve a siketiskolák száma is tovább bővült: Magyarországon jelenleg 7 általános iskolában (Vác, Budapesten, Egerben, Kaposváron, Szegeden, Sopronban és Debrecenben) oktatják a siket gyerekeket, a nagyothalló diákok tanítása pedig Budapesten a Dr. Török Béla Általános Iskolában zajlik.

Általánosságban véve a hallássérült emberek mára már a jelnyelvet és a hangos beszédet ötvözhetik; mindkét módszert megismerhetik, és végül saját maguk dönthetik el, melyik kommunikációs csatornát használják.

Felhasznált irodalom

- A jelnyelv története
- <https://www.victofon.hu/hu/hirek/egyeb/a-jelnyelv-tortenete-134>
(utolsó letöltés: 2022.04.28.)
- Hegedüs Lajos [et al.] A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története
- <https://mek.oszk.hu/09900/09972/#>
(utolsó letöltés: 2022.04.28.)
- Kálmán Zsófia-Könczei György: A Taigetosztól az esélyegyenlőségig. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- <https://adoc.pub/a-taigetosztol-az-eselyegyenlsegig-kalman-zsofia-knczei-gyrg.html>
(utolsó letöltés: 2022.04.28.)
- Rövid történeti áttekintés a hallássérültekről
- <http://www.c3.hu/~sinoszib/tort.htm>
(utolsó letöltés: 2022.04.28.)
- Szemelvények a siketek és a jelnyelv történetéből
- https://hallatlan.blog.hu/2014/02/12/szemelvenyek_a_siketek_tortenelmebol
(utolsó letöltés: 2022.04.28.)
- Vasák Iván: A világ siket szemmel. Szerk.: Vinczéné Bíró Etelka. Fogyatékosok Esélye Közalapítvány, Budapest, 2005.
- Zsibrek Ferenc: Esszé - A jelnyelvi tolmácsolás története Magyarországon. Mc'TANÍT-LAK NYELVSTÚDIÓ, Budapest, 2006.